

ПОЛІЦЕЙСЬКЕ ПРАВО В УНІВЕРСИТЕТІ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА

У статті представлено дослідження становлення та розвитку поліцейського права в Університеті Святого Володимира. Охарактеризовано структуру юридичного факультету, увага приділена його професорам, їхньому науковому доробку.

Ключові слова: поліцейське право, юридичний факультет, Університет Святого Володимира.

**Гриценко Іван
Сергійович,**

*доктор юридичних
наук, професор,
декан юридичного
факультету Київ-
ського національного
університету імені
Тараса Шевченка*

Майже відразу, в 1833 році структуру юридичного факультету в Київському університеті Святого Володимира було змінено. В серпні 1834 року Рада університету розглядала програму організації юридичного факультету, запропоновану М. Балудянським. Після певних переробок Рада Університету Святого Володимира, попечитель Київського навчального округу і міністр освіти затвердили нову структуру кафедр [1].

Кафедру римського права з 1834 р. як виконувач обов'язків екстраординарного професора посідав колишній учитель Кременецького ліцею Олександр Міцкевич, рідний брат знаменитого польського поета. Кафедру поліцейських та кримінальних законів у 1835 р. очолив професор Харківського університету Ігнатій Данилович, який одночасно став першим деканом юридичного факультету. Кафедру енциклопедії права і російських державних законів отримав Костянтин Неволін – випускник Головного педагогічного інституту. Кафедру законів благоустрою і благочиння обіймав Сава Богородський, однокашник Неволіна по Інституту й навчанню за кордоном. Кафедру цивільних законів посів товариш обох попередніх Сергій Орнатський. Вакантною залишалася тільки кафедра місцевого законодавства.

Ігнатій Данилович став першим очільником кафедри поліцейських і кримінальних законів. Ось як охарактеризував його діяльність у Києві М. Володимирський-Буданов: «В Киеве Данилович был назначен профессором уголовного права; с каждою переменою у

ніверситета ему приходилось менять предмет занятий. В Вильне он готовился к занятию кафедры государственного права, в Харькове и Петербурге занимался преимущественно гражданским правом; теперь пришлось ему сделаться криминалистом. Однако и в этой области он вскоре оказался мастером дела и нисколько не нарушал тогдашнего высокого тона юридического преподавания в Киеве» [2].

Сава Богородський, як уже зазначалося, спочатку посідав кафедру благоустрою і благочиння, але від 1839 р. був затверджений ординарним професором кафедри «законов уголовных и законов благочиния», яку з перервами очолював до 1857 р. Він викладав кримінальне право і кримінальне судочинство. Очолити кафедру І. Даниловича, якого перевели до Московського університету, Богородський мав читати курс поліцейського та кримінального права. На місце Даниловича планувався Іванішев, але це призначення чомусь не відбулося. Микола Дмитрович лише короткий час між виїздом Даниловича (кінець червня 1839 р.) та приїздом Богородського читав курс законів державного благоустрою та благочиння [3].

У 1842 р. набрав чинності новий Статут Університету Святого Володимира, за яким були перезатвердженні на своїх посадах усі викладачі: 24 вересня М. Іванішева перезатвердили на посаді екстраординарного професора законів благоустрою [4]. Від початку перебування в Київському університеті Іванішев викладав закони державного благоустрою (по шість

годин щотижня); тимчасово читав також лекції із загальнонародного правознавства (впродовж 1843 – 1846 рр. по чотири години щотижня) [5]. З останньої дисципліни Микола Дмитрович склав власний курс. О. Романович-Славатинський, готуючи книгу про Іванішева, знайшов серед його рукописів цілком готовий укладений за посібником Клюбера курс лекцій із загальнонародного правознавства, але не включив його до публікації у збірці творів 1876 р. На сьогодні доля рукопису невідома [6].

Понад 25 років Іванішев читав курс законів державного благоустрою. Це був новий для російських університетів предмет, остаточно визнаний лише в 1839 р.

Тому Микола Дмитрович мав цілком самостійно опрацьовувати «сирій матеріал»: відповідно систематизувати й коментувати закони, складати порівняльні таблиці тощо. За своїм змістом, як свідчать сучасники, курс Іванішева був одним із найкращих на юридичному факультеті. Більше того, подібні курси, що читалися в Петербурзькому (проф. М. Роджественський), Московському (проф. В. Лешков) та Харківському (проф. І. Платонов) університетах, згідно з твердженням О. Романовича-Славатинського, були слабше опрацьовані, ніж у київського професора [7].

Ще раз наголосимо, що наука поліцейського (у подальшому – адміністративного) права в Російській імперії, до складу якої входила значна частина українських земель, виникла і розвивалася під безпосереднім впливом західноєвропейської правничої думки. Це визнавали ще

перші російські автори підручників з права, у тому числі поліцейського та адміністративного. Так, М. Рождественський – один з перших російських дослідників основ державного благоустрою, зізнався, що книга Р. Моля «Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates», яка побачила світ 1832 р. у Тюбінгені, була для нього засадничою. Характеризуючи іноземну літературу, присвячену предметові свого дослідження, вчений писав: «Сие сочинение всеми немецкими учеными признано самым лучшим. При изложении науки государственного благоустройства я, большею частью, следовал сему сочинению» [8].

У російській правничій традиції починався новий етап, пов'язаний з поширенням поглядів уже згаданого Р. Моля. Зміни заторкнули і науку поліцейського права. Якщо до Р. Моля термін «поліція» ототожнювався насамперед із державним порядком і безпекою (благоустроєм і благочинням), то відтепер під поліцією стали розуміти не стільки забезпечення блага держави, скільки захист особистості й усунення державою перешкод для її розвитку.

Російські правники слідом за своїми західними колегами намагалися дати визначення поняттю поліцейського права. М. Рождественський у IV главі «Енциклопедии законоведения» зробив це в такий спосіб: «Совершенство постановлений данного (российского) государства об обеспечении народного продовольствия, об общественном призрении, об охранении народного здоровья, об ученых и учебных заведениях, о сельском

хозяйстве, о промышленности фабричной, заводской и ремесленной и, наконец, о торговле и кредитных установлениях, называются законами государственного благоустройства и благочиния, государственным хозяйством, хозяйственною политикою или полицейским правом. Истины законов благоустройства или полицейского права можно рассматривать и с общей теоретической стороны. Такая общая теория истин законов государственного благоустройства или полицейского права составляет науку полиции». І далі автор додає: «Наука полиции есть составная часть политики. Предметы полиции суть безопасность лиц и имущества и благосостояния народа» [9]. Учений зазначав, що «даже в новейшее время различно определяют полицию. Действительно, трудно сделать такое положительное определение полиции, которое заключало бы в себе все признаки этой власти, потому что предметы ее ведомства весьма разнообразны и многосложны» [9].

«Энциклопедия законоведения» М. Рождественського дає змогу на теоретичному рівні простежити процес виділення адміністративного права з поліцейського. Пишучи про «состав полицейского права, рассматриваемого с теоретической стороны», дослідник констатував: «Полицейское право разделяется на два отдела. К первому отделу относятся такие меры правительства, которые имеют целью охранение прав, принадлежащих государству, или предупреждение и пресечение преступлений против учреждений правительства; ко второму отделу принадлежат меры

имеющие целью – предупреждение и пресечение преступлений против личной безопасности и против имущества частных лиц» [10].

У 1858 р. професор Московського університету В. Лешков видав книгу «Русский народ и государство», яка стала знаковою для російської юриспруденції. Московський професор пропонував замінити поліцейське право наукою суспільного права. На його думку, між державою і приватними особами є сполучна ланка – суспільство. Це суспільство мало форму корпорації в Середні віки і набуває все більшого значення в Новий час з огляду на юридичне оформлення прав особистості. Держава, намагаючись забезпечити народний добробут, діє, з одного боку, за допомогою дипломатії, війська, фінансів, державних законів та інституцій, а з іншого – спираючись на суспільне право, яке визначає діяльність станів, общин, приватних осіб. Цей останній бік державної діяльності, на думку Лешкова, помилково назвали поліцейською діяльністю.

В. Лешков був прихильником так званого суспільного права (що було частиною публічного права), під яким він розумів систему правових норм, які регулюють відносини у сфері безпеки суспільства, його благоустрій та управління громадськими справами. Професор намагався обґрунтувати виокремлення суспільства з держави наявністю антагонізму особистих і державних інтересів. Він писав: «Объектами общественного права бывают не одни имущества движимые или недвижимые, приобретенные или родовые,

а все предметы природы, вся природа, со всеми ее производительными силами, и все народные человеческие средства к разработке этих сил, дороги, каналы, почты, школы и учреждения для развития в народе просвещения. Это не частные имущества, но и не политические установления, а объекты общественного права» [11].

Науковий доробок В. Лешкова оцінюється по-різному. На думку київського професора А. Антоновича, «доктрина Лешкова не нашла у нас последователей, и полицейское право развивалось дальнейшими исследователями как наука о правооснованиях деятельности хозяйственного государства» [12]. Натомість сучасний російський дослідник К. Бельський, високо оцінюючи твір В. Лешкова, вважає, що теорія суспільного права створила передумови для заміни російського поліцейського права на адміністративне [13]. Українські дослідники схильні вбачати в «українцеві за походженням» ученого, який, «розмірковуючи над новими підходами до змісту поняття «поліція», ...не пішов сліпо за західними зразками, а став основоположником своєрідного суспільного напрямку у вітчизняному політичному праві» [14].

Згідно з університетським Статутом 1863 р. на юридичних факультетах російських університетів передбачалася кафедра поліцейського права: «в юридическом факультете полагаются следующие кафедры при 13 профессорах и 6 доцентах: [...] Полицейское право: а) Учение о безопасности (законы благочиния), б) Учение благосостояния (законы

благоустройства)» [15]. Отже, поліцейське право поділялося на дві частини, причому на перше місце було поставлено безпеку.

Найоригінальнішим твором з поліцейського права з-поміж тих, що з'явилися у Києві в післяреформений період, стала двотомна праця професора юридичного факультету, ректора Університету Святого Володимира Миколи Бунге (1823 – 1895) [16] «Полицейское право» (К., 1869; К., 1877), що публікується у пропонуваному читачеві виданні. Не вважаємо за потрібне детально коментувати його концепцію поліцейського права, оскільки вдумливий читач сам може знайти відповіді на питання, що його цікавлять, занурившись в оригінальний текст. Наголосимо лише, що Микола Християнович був більше економістом, ніж правником, тому в його працях превалює економічна складова, хоча поліцейське право він за традицією того часу поділяв на дві складові: закони добробуту (або благоустрою) та безпеки (закони благочиння). Характеризуючи праці свого попередника, А. Антонович писав: «Преобладание в исследованиях положительного метода отличает курс полицейского права Н. Х. Бунге и составляет его характеристическую черту. Благодаря этому полицейское право, основывалось на общих научных данных, является наукою национальною, не игнорирующего особенностей и отличий, не допускающей однообразно применения научных истин» [17]. Показово, що сучасний дослідник російського поліцейського (адміністративного) права оцінює праці київських професо-

рів як такі, що залишили «заметный след в развитии русского административного права», хоча автори «подшли к рассмотрению вопросов с позиций экономики; они хотели представить науку о государственном благоустройстве как науку точную, использующую эмпирические методы» [18].

В. Чеважевський так характеризував викладацьку діяльність Миколи Християновича: «Профессор Бунге излагал нам, юристам 3 курса, курс полицейского права и статистики. Курсу полицейского права в тесном смысле предшествовало обыкновенно изложение истории политико-экономических учений. Лекции по этому предмету в устном пересказе профессора были замечательно интересны и глубоко содержательны. Не обременяя нашей памяти и не ослабляя внимания излишними цитатами трактуемых авторов учений, лектор в удивительно сжатой и ясной лекции умел вложить в память слушателя всю суть данного учения. Почтенный профессор не обладал сильным голосом, но так как аудитория была небольшая, чтение лекций происходило экспортом, плавно, живо, с неизменной улыбкой на лице лектора, причем г. профессор имел обыкновение читать свои лекции стоя у кафедры, и такой способ изложения лекций чрезвычайно полюбился слушателям Н. Хр. Бунге: вся аудитория выслушала лектора с неослабевающим от начала и до конца интересом, и оставляли аудиторию студенты вполне удовлетворенные предметом чтений» [19].

У 1871 р. побачила світ книга І. Андреевського «Полицейское право». Автор, спираючись на ідеї Р. Моля та інших західноєвропейських учених, намагався застосувати їх до умов російської дійсності. Численні перевидання як двотомної книги, так і окремих її частин упродовж другої половини XIX ст. свідчать про те, що І. Андреевський створив найпопулярніший на той час університетський підручник з курсу поліцейського права. І нині більшість дослідників поліцейського права використовують матеріал цієї книги, часто-густо не посилаючись на джерело інформації.

Головною ідеєю праці І. Андреевського було обстоювання приватної ініціативи і необхідності сприяння суспільства і держави у тих випадках, коли зусиль приватної особи виявлялося недостатньо для всебічного розвитку особистості. Книга санкт-петербурзького професора складалася з двох частин: вчення про безпеку і вчення про добробут. Поліцейську діяльність держави він розумів як «совокупную деятельность общества и правительства, основывающуюся на положительных законах страны» [20]. Відповідно «наука, почерпывающая свои истины из философии науки (наука полиции) и заключающаяся в анализе положительного полицейского законодательства, носит название полицейского права» [20].

Звертаючись до історії поліцейського права, вчений писав: «Родившаяся среди метафизических представлений о правах человека и о государстве, при неясном понимании законов экономических и социальных и грубых воззрениях на задачи госу-

дарственной политики вообще, наука полиции долгое время не могла отыскать надлежащей для себя почвы, разъяснить коренные свои истины и сознательно очертить свою орбиту» [20]. Значною перепорою на шляху становлення науки поліцейського права був недостатній рівень розвитку філософських наук загалом та їх методології зокрема І. Андреевський вважав, що «три родственные науки, без ближайшей помощи и содействия которых не может обойтись наука полиции, явились или получили совершенно новую разработку только XIX ст.: наука о законах экономических, наука о законах социология, или обществоведение, и политика» [20].

Книга В. Лешкова «Русский народ и государство» і фундаментальна праця І. Андреевського «Полицейское право», що стала хрестоматійною, справили безпрецедентний вплив на розвиток вітчизняний науки поліцейського права. Тепер акцентуємо увагу на доробку вчених Університету Святого Володимира в царині поліцейського права.

Спробою розробки самостійний курс поліцейського права був «Курс государственного благоустройства» А. Антоновича – професора Університету Святого Володимира. Цей дослідник наголошував, що одного юридичного порядку ще недостатньо для забезпечення народного благополуччя. «Необходима деятельность, имеющая своей задачей и историчном не только право, но и благо как совокупность материальных и духовных интересов народа. Такая общественно-хозяйственная деятельность называется полицейской, в отличие

от юридической, имеющей своим источником и задачей право» [21].

Завдання науки поліцейського права, «изучающей правооснования для хозяйственного содействия со стороны общества и государства сохранению и развитию народного блага» [21], на думку А. Антоновича, полягає в «изучении в разнообразии жизненных отношений норм для деятельности, направленной с одной стороны к охране существующего благосостояния, т. е. к предупреждению и пресечению действий, нарушающих существующее благосостояние, с другой же стороны – изучении норм для надлежащего содействия дальнейшему развитию народного блага» [21]. І далі дослідник стверджував, що поліцейське право є необхідним доповненням політичної економії.

У стінах Київського університету починав свою наукову кар'єру один із найвідоміших російських політеїстів, згодом професор Московського університету І. Тарасов (1849 – 1929). Цей учений одним з перших у Російській імперії виклав новий погляд на поліцейське право у спеціальній праці «Основные положения Лоренца Штейна по полицейскому праву в связи с его учении об управлении», спершу опубліковані в «Университетских известиях» (1874).

І. Тарасов виступав прихильником концепції «права внутрішнього управління» Л. Штейна, якого вважав основоположником адміністративно-правової науки. Він стверджував, що «наука полицейского права есть наука о правовых нормах, определяющих полицейскую деятельность государ-

ства; она исследует правоотношения, возникшие из этой деятельности, отношения, долженствующее существовать между государством и индивидом, обществом и народом с его промышленностью, просвещением, обычаями, верой, нравственностью, потребностями и т.п. Положительное полицейское право есть совокупность правил и норм, определяющих полицейскую деятельность в данном государстве в данную эпоху» [22]. Вчений пропонував науково визначати право-відносини, які виникають із спільної поліцейської діяльності урядових і громадських органів, а після цього звизити межі поліцейського права згідно з новою структурою правознавства. Саму ж поліцію він розумів у вузькому значенні – як діяльність, що забезпечує публічну й приватну безпеку У 1893 р. в Університеті Святого Володимира лекції з поліцейського права почав читати Микола Цитович (1861 – 1919) – відомий правознавець, економіст, статистик, доктор політичної економії й статистики, майбутній ректор Київського університету. Саме тоді у світовій юриспруденції відбувалося переосмислення предмету поліцейського (адміністративного) права. М. Цитович у вступі до своєї праці відразу зазначив, що тогочасне поліцейське право з усіх галузей державного управління (в широкому розумінні) має справу лише з внутрішнім управлінням, яке має завданням захист осіб, майна і громадського порядку від різноманітних загроз (крім іноземного вторгнення), а також безпосереднє сприяння населенню у досягненні різних господарських, наукових, моральних, та інших

цілей. Відповідно за межами поліцейського права залишалися фінансове, військове і судове управління, а також управління зовнішніми справами. М. Цитович пропонував розглядати поліцейське право лише як науку про правові норми, що стосувалися окремих предметів внутрішнього управління. Микола Мартиніанович стверджував, що «наука полицейского права есть одна из наук, посвященных изучению деятельности государства, или государственного управления». Завданням цієї науки він вважав «изучение права внутреннего управления преимущественно с точки зрения политики» [23].

Прийнятий 1884 р. новий загальноросійський університетський Статут зберіг кафедру поліцейського права, хоча вже не фіксував поділ цієї галузі на дві традиційні частини: відповідно поняття «благоустрой» і «благочиния» почали стрімко виходити з наукового обігу [24]. Цей Статут, що-правда з деякими поправками, залишався чинним до 1917 р.

В останній чверті XIX ст. фахівці з поліцейського права «почали поступово переходити від вивчення поліцейських статутів до аналізу правових актів, які регулювали відносини між органами управління та громадянами, розглядаючи останніх як суб'єктів, наділених взаємокореспондуючими правами та обов'язками. Інакше кажучи, наука поліцейського права замість дослідження владовідносин зосередилася на дослідженні правовідносин, які, на відміну від попередніх, мали не вертикальний, а горизонтальний характер і, як наслідок, регулювалися вже не поліцейським, а адміністратив-

ним правом [25]. Таке зміщення акцентів дістало потужний імпульс унаслідок подій 1905 – 1906 рр., що вели до перетворення Російської імперії на конституційну монархію.

Відтепер мрії вітчизняних учених-поліцейстів почали здійснюватися: поступово встановлювалося верховенство закону у відносинах влади і громадянина, адміністративні акти та розпорядження підпорядковувалися закону, обмежувалися повноваження владних суб'єктів, створювалися незалежні та самостійні суди. Наука поліцейського права швидко втрачала свої позиції, натомість нові горизонти відкривалися для науки адміністративного права, яка «значно випереджала існуюче на той час законодавство, яке все ще продовжувало залишатися за своїм змістом поліцейським законодавством, оскільки більшість нормативних актів, які стосувалися управлінської діяльності, були прийняті в XIX ст., продовжували діяти, досить часто без суттєвих змін, і в XX ст.» [25]. Термін «поліцейське право» також починає втрачати первісне значення, що безпосередньо вплинуло і на напрямки подальших наукових пошуків учених-правників. Тепер вони або взагалі відмовилися від термінології науки поліцейського права, або вживали її в сполученні з адміністративно-правовими поняттями, пояснюючи при цьому, що термін «поліцейське право» – це скоріше данина традиціям, а не визнання його непохитності 69. За нових політичних реалій (після подій 1905 р., а надто 1917 р.) наука поліцейського права неухильно відходила у небуття, стаючи надбанням історії.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В. І., Короткий В. А. Микола Іванішев. – К., 1999. – С. 27 – 28.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834 – 1884) / Составлен и издан под ред. ордин. проф. В. С. Иконникова. – К., 1884. – С. 162.
3. Андрейцев В. І., Короткий В. А. Микола Іванішев. – С. 30.
4. Центральний державний і історичний архів України у м. Києві. – Ф. 707, оп. 7, спр. 324, арк. 7 – 8.
5. Гриценко І. С. М. Д. Іванішев – засновник історико-правової школи Університету Святого Володимира // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Юридичні науки, 2000. – Вип. 40. – С. 13 – 17.
6. Андрейцев В. І., Короткий В. А. Микола Іванішев. – С. 43.
7. Андрейцев В. І., Короткий В. А. Микола Іванішев. – С. 43 – 47.
8. Рождественский Н. Основания государственного благоустройства, с применением к российским законам. – С. 24; Див. також: Ивановский В. В. Учебник административного права. – С. 37.
9. Рождественский Н. Энциклопедия законовведения. – С. 420.
10. Там само. – С. 460.
11. Лешков В. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII века. – С. 17.
12. Антонович А. Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). – Ч. 1. – С. 93.
13. Бельский К. С. Выдающийся русский ученый-полицист В. Н. Лешков // Государство и право, 1996. – № 11. – С. 127 – 136.
14. Антологія української юридичної думки: В 6 т. Т. 5: Поліцейського та адміністративне право. – С. 13.
15. Общий Устав и штаты императорских российских университетов, 1863 года. – К., 1872. – С. 7.
16. Степанов В. Л. Н. Х. Бунге: судьба реформатора. – М., 1998; Шилов Н. Д. Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802 – 1917: Биограф. справ. – СПб., 2002. – С. 114 – 116; М. Бунге: сучасний дискурс / за ред. В. Д. Базилевича. – К., 2005; Ректори Київського університету. 1834 – 2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська та ін. – К., 2006. – С. 84 – 99.
17. Антонович А. Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). – Ч. 1. – С. 98.
18. Российское полицейского (административное) право: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия. – С. 25.
19. Цит. за: Гриценко І. С., Короткий В. А. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834 – 1920. – К., 2009. – С. 81.
20. Андреевский И. Е. Полицейское право. – СПб., 1871. – Т. 1: Введение. – Ч. 1: Полиция безопасности. – С. 1.
21. Антонович А. Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). – Ч. 1. – С. 12.
22. Антонович А. Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). – Ч. 1. – С. 12.
23. Цытович Н. М. Курс лекций по полицейскому праву. – С. 3.
24. Щетинина Г. И. Университеты в России и Устав 1884 года. – М., 1976.
25. Гриценко І. С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права. – С. 19.

Гриценко І. С. Полицейское право в Университете Святого Владимира.

В статті представлені результати дослідження формування і розвитку поліцейського права в Университете Святого Владимира. Охарактеризована

структура юридического факультета, уделено внимание его профессорам, их научной работе..

Ключевые слова: полицейское право, юридический факультет, Университет Святого Владимира.

Hrytsenko I. S. Police law at the University of St. Vladimir.

The article presents the analysis of the impact on administrative and legal thought in the Russian Empire. Studied public policy, the development of university administrative and legal science.

Keywords: Police Law, Faculty of Law, University of St. Vladimir.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2013